

Стаття поступила до редакції 16.01.2011 р.; Стаття прийнята до друку 30.01.2011 р.

Шумик М.І. – кандидат біологічних наук, завідувач відділу ландшафтного будівництва, заступник директора з ландшафтного будівництва Національного ботанічного саду ім. М.М. Гришка НАН України.

Белова Н.Ю. – провідний інженер відділу ландшафтного будівництва Національного ботанічного саду ім. М.М. Гришка НАН України.

Сіренко О.Г. – кандидат біологічних наук, науковий співробітник відділу ландшафтного будівництва Національного ботанічного саду ім. М.М. Гришка НАН України.

Рецензент: доктор біологічних наук, професор кафедри біології та екології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Парпан В. І.

УДК 582.657.24

ЕКОЛОГІЯ ТА ХОРОЛОГІЯ РІДКІСНИХ ВИДІВ РОСЛИН В БЕРЕГОВИХ НИЗЬКОГІРНО-СКИБОВИХ ГОРГАНАХ

В. І. Буняк, В. І. Гнезділова, Н. Л. Антків

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, кафедра біології та екології

Представлено деякі результати дослідження екологічних особливостей поширення рідкісних видів рослин в лісових та лучних фітоценозах на території Берегових низькогірно-скибових Горган.

Ключові слова: ареал, вид, популяція, хорологія, релікти, ендеміки, фітоценози, синузії.

Bunjak V.I., Gnezdilova V.I., Antkiv N.L. Chorology and ecology of rare species in low mountains of skybovi Gorgany. The article presents ecological peculiarities of the rare species distribution in low mountains of skybovi Gorgany.

Key words: rare species, area, phytocoenosis, relicts, endemics, synusia.

Вступ

Важливою формою охорони рідкісних видів рослин (ендеміків та реліктів) є Державний Кадастр. Цей документ робить можливим виділити межі та встановити чіткий режим охорони кожної конкретної території, яка є важливою для збереження певних видів рослин. Але на жаль в Україні успішно функціонує лише Держкадастр тваринного світу. Тому актуальною проблемою сьогодення є дослідження екологічних особливостей поширення рідкісних, ендемічних та реліктових видів рослин в Українських Карпатах, що дасть можливість виділити межі та встановити чіткий режим охорони кожної конкретної території де поширені ці види. В зв'язку з цим, основною метою нашої роботи є з'ясувати особливості поширення цінних для науки видів рослин в низькогірно-скибових Горганах.

Матеріали та методи

Об'єкт досліджень – лісові та лучні фітоценози Берегових низькогірно-скибових Горган. Вони займають смугу крайніх північно-східних хребтів Українських Карпат, які витягнуті в південно-східному напрямку між Свічою і Прутом і охоплюють приблизно Берегову і Орівську скиби. Сюди належить декілька фізико-географічних районів: Вигодське низькогір'я (900-1016 м), Перегінське або Чечвинське низькогір'я (550-1000 м), Манявське низькогір'я (500-900 м, 1000-1200 м) та Припрутське низькогір'я (600-1000 м).

Дослідження проводились протягом 2008-2010 рр. маршрутним методом та методом пробних ділянок за загальноприйнятою методикою. Рослини визначались за «Определителем высших растений Украины» [3] і «Визначником рослин Українських Карпат» [6]. Для встановлення категорії рідкісності використовували матеріали подані в Червоній книзі України [5]. Рясність рослин визначали окомірним методом за шкалою О. Друде [2].

Результати та обговорення

Проводячи дослідження флори Берегових низькогірно-скибових Горган, було виявлено 39 рідкісних, реліктових та ендемічних видів рослин. З них 25 – занесено до Червоної книги України, а 14 видів є рідкісними для даного регіону і перебувають під охороною місцевого значення.

У ялинових та ялиново-букових фітоценозах, у затінених вологих місцях, на висоті 750-900м над рівнем моря в низькогірно-скибових Горганах зустрічаються 3 рідкісні види з відділу Lycopodiophyta: *Lycopodium annotinum* L., *Huperzia selago* (L.) Bernh., *Selaginella selaginoides* (L.) C. Mart. Ці види занесені до Червоної книги України і є рідкісними не лише для регіону Карпат, а й для інших територій.

Із відділу Polypodiophyta на території дослідження поширено 3 рідкісні види: *Botrychium lunaria* (L.) Sw., який зростає у світлих лісах, чагарниках, рідше на сухих гірських луках, скелях; *Matteuccia struthiopteris* (L.) Tod. – зустрічається дуже рідко в тінистих буково-ялицевих фітоценозах, на зволжених місцях, на висотах вище 750 м над рівнем моря; *Phyllitis scolopendrium* (L.) Newm. – реліктовий вид, що поширений в тінистих лісах, на затінених кам'янистих берегах гірських річок, рідко у воронках скель.

Із родини Ranunculaceae на верхній межі лісу, а саме, на вапнякових скелях зустрічається *Aconitum jacquinii* Reichen. В ялиново-букових та букових фітоценозах поширені ще *Aconitum moldavicum* Hacq., *A. bucovinense* Zapal., *A. variegatum* L., дуже часто вони зростають на узліссях та в чагарниках. Дуже рідко із жовтецевих зустрічаються *Aguilegia nigricans* Baumg.

В чистих букових та буково-грабових фітоценозах дуже часто зустрічається реліктовий вид із родини Brassicaceae *Lunaria rediviva* L., яка зростає на зволжених місцях, вздовж гірських потоків та біля стежок. Цвіте в травні, пелюстки віночка мають красиве бузкове забарвлення. Чисельність популяції зменшується через декоративність рослини та вирубування лісів. Із родини капустяних в цих же місцезростаннях ранньовесняні синузії створює красивий декоративний вид *Dentaria glandulosa* Waldst. et Kit., популяції якої теж зменшуються через збирання на букети.

Родина Primulaceae на території дослідження представлена двома видами, які є рідкісними для даного регіону: *Soldanella montana* Willd. та *S. hungarica* Simonk. Популяції даних видів зустрічаються на верхній межі лісу і рідше на гірських луках. Чисельність їх зменшується через декоративність квіток та зривання на букети.

На лісових галявинах, узліссях, просіках та серед чагарників зростає рідкісний вид з родини Ariaceae – *Astrantia major* L.

Із родини Gentianaceae на території дослідження поширено 5 видів: *Gentiana asclepiadea* L., *G. verna* L., *G. acaulis* L., *G. laciniata* L., *G. amarella* L. Boern. Тирличеві можуть спускатися в лісовий пояс до висоти 800 метрів, приурочені до схилів різної форми крутизни та експозиції, але переважно на північно-східних схилах лісового та субальпійського поясу, часто на гірських луках.

На території дослідження нами відмічено значну кількість погранично ареальних видів із тирличевих, які зосереджені на східній межі ареалу. Це такі, як *G. acaulis* L., *G. laciniata* L., *G. verna* L.

G. verna L. зустрічається майже на всіх післялісових луках гірських лучних схилах та на вологих галявинах у лісовому буковому поясі, утворюючи дернини по 10-15 особин. Цвіте в першій-другій декаді травня, створюючи на гірських схилах суцільний яскраво-винний фон, завдяки забарвленню пелюсток віночка.

G. amarella L. зустрічається досить рідко, проводячи дослідження на даній території, ми виявили тільки два місця його масового зростання. Це на гірських лучних схилах поблизу сіл Перегінське Рожнятівського району та Міжгір'я Богородчанського. Зростають рослини даного виду невеличкими куртинами по 4-5 особин, цвітуть у другій декаді вересня, створюючи синювато-голубий фон.

Необхідно відмітити, що на даній території зустрічається лучно-степовий термофільний вид із родини Scrophulariaceae *Digitalis grandiflora* Mill., який є рідкісним для даного регіону. Наперстянка великоквіткова поширена у доволі екстремальних фітоценозах – на вапнякових скелях південної та південно-східної експозиції, часто на лісових вирубах. Рослина має красивий декоративний вигляд і є цінною лікарською, бо містить серцевий алкалоїд – дигіталін.

У темних букових фітоценозах досліджуваної території зростає реліктовий вид дольодовикової епохи *Atropa belladonna* L. - родина Solanaceae, а в світлих букових та грабово-букових, у вигляді великих плям, зустрічається рідкісний вид цієї ж родини - *Scopolia carniolica* Jacq. Чисельність популяції обох видів зменшується через надмірне вирубування лісів та заготівлю кореневищ, як лікарської сировини.

Із родини Campanulaceae на вапнякових скелях Горган росте реліктовий ендемічний вид *Campanula carpatica* Jacq., чисельність якого зменшується через збирання на букети та порушення місць зростання. З цієї ж родини на лісових галявинах та гірських луках ще досить поширені декоративні види: *Phyteuma orbiculare* L., *Ph. vagneri* A. Kerner., *Ph. spicatum* L., популяції яких теж зменшуються через збирання на букети.

Arnica Montana L. з родини Asteraceae зустрічається на галявинах верхньої межі букових лісів, зростає вона доволі величкими куртинами, по 15 – 20 особин у кожній. Цвітіння починається в першій або другій декаді червня (залежно від погодно-кліматичних умов) і триває протягом 15 – 20 днів. Зрідка зростають на території дослідження два ендемічні види: *Antennaria carpatica* Bluff. et Fing. та *Centaurea carpatica* Porcius, які поширені на гірських луках, узліссях. Кількість популяції зменшується через нестачу придатних для зростання місць та збирання на букети.

Родина Liliaceae на території дослідження представлена рідкісним видом *Lilium martagon* L., який зростає у всіх лісових фітоценозах, а також на узліссях окремими невеличкими куртинами по 5 – 7 особин. Слід зауважити, що зустрічаються популяції лілії лісової з різноманітним забарвленням квіток – від бордового з коричневими плямами, бузкового з коричневими плямами до чисто білого. Таке різноманіття, напевно, зумовлено хімізмом субстрату.

Ранньовесняні синузії на досліджуваній території формують два рідкісні види з родини Amaryllidaceae, які занесені в Червону книгу України – *Leucojum vernum* L. та *Galanthus nivalis* L. Ці рослини поширені на зволжених лісових ґрунтах. *Leucojum vernum* L. створює основний фон в трав'янисто-чагарниковому ярусі, а *Galanthus nivalis* L. зростає окремими плямами по 20 – 30 особин у кожній.

У світлих грабово-букових фітоценозах зустрічаються рідкісні види з родини Orchidaceae: *Surgipedium calceolus* L., *Cephalanthera longifolia* (L.) Fritsch та *C. damasonium* (Mill.) Druce. Зростають вони окремими вкрапленнями по 3 – 5 особин, цвітіння яких спостерігається в другій та третій декаді травня. Інші види родини зозулинцевих - *Dactylorhiza majalis* Rchb., *D. sambucina* (L.) Soy., *D. fuchsii* (Druce) Soy., *D. incarnata* (L.) Soy., *Gymnadenia conopsea* (L.) R. Br. та *Platanthera bifolia* (L.) Rich поодинокі зростають серед трав'янистого різноманіття на лісових галявинах. У тінистих буково-ялицевих фітоценозах невеличкими плямами зростає *Platanthera chlorantha* (Cust.). Дуже рідко в розріджених букових фітоценозах, на узбіччях та лісових галявинах росте *Listers ovata* (L.) R. Br., *Orchis militaris* L. та *O. morio* L. Зустрічаються переважно на узліссях, лісових галявинах серед чагарників. Чисельність популяцій всіх зозулинцевих різко зменшується через збирання рослин на букети, як лікарську сировину та рекреаційне навантаження.

Пізно восени (друга декада вересня - перша декада жовтня) схили гірських лук вкриваються красивими бузковими квітами пізньоцвіту осіннього *Colchicum autumnale* L. (з родини Melanthiaceae). Це рідкісна багаторічна трав'яниста рослина, плід та насіння якої формуються протягом зими глибоко в ґрунті, тому чисельність популяцій її істотно скорочується через розорювання і меліорацію земель.

А раною весною вологі гірські луки вкриваються квітами подібними до пізньоцвіту, але синьо-фіолетового кольору – це цвіте *Crocus huffelianus* Herb. з родини Iridaceae.

Висновки

Вивчення флори Берегових низькогірно-скибових Горган показали, що дана флора багата раритетними елементами (39 рідкісних, реліктових та ендемічних видів). Тому дослідження тут повинні вестися планомірно та безперервно. Необхідно організувати постійний контроль за станом популяцій найбільш вразливих видів, комплексне вивчення видів – кандидатів в Червону книгу України, проводити спостереження процесів відновлення видів у природних умовах та розробити методи їх культивування.

Література

1. Геоботанічне районування УРСР / Голубець М. А. (ред.) - К., 1977. – 302 с.
2. Григора І. М., Соломаха В. А. Основи фітоценології. - К., 2000. - 239 с.
3. Доброчаєва Д. Н. и др. Определитель высших растений Украины. - К.: Наукова думка, 1987. – 540 с.
4. Тахтаджян А. Л. Система магнолиофитов. - Ленинград, 1987. – 439 с.
5. Червона книга України. Вони чекають на нашу допомогу / Шапаренко О. Ю., Шапаренко С. О. (ред.) – 2-ге вид., із змінами. - Харків: Торсінг плюс, 2008. – 384 с.
6. Чотик В. І. Визначник рослин Українських Карпат. - К.: Наукова думка, 1987. – 545 с.

Стаття поступила до редакції 01.04.2009 р.; прийнята до друку 20.04.2009 р.

Буняк В. І. – кандидат біологічних наук, доцент кафедри біології та екології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Гисзділова В. І. – кандидат біологічних наук, доцент кафедри біології та екології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Антків Н. Л. – старший лаборант кафедри біології та екології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Рецензент: кандидат біологічних наук, доцент кафедри біології та екології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Маховська Л. Й.